AMBT EN HEERLIJKHEID

OUDHEIDKUNDIGE KRING

RHEDEN - ROZENDAAL

Juli / Agustus 1998 - nr. 121

COLOFON

AMBT EN HEERLIJKHEID

Mededelingen van de
Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal
juli/augustus 1998 no 121
ISSN 1384-3362

Redactiecommissie:
J. Baltjes, H.M.Bosland, J. de Bruijn,
F. van Heusden en P.J.A. Kamper sr

Redactieadres:
J.Baltjes
Hertog van Gelrestraat 5
6891 AW Rozendaal
Tel. 026-3634225

Ambt en Heerlijkheid is een uitgave van de
Oudheidkundige Kring Rheden - Rozendaal

Voorzitter: W.J.Meijerink
Julianalaan 62, 6824 KH Arnhem
Tel 026-3640594

Plaatsverv. voorzitter: J. de Bruijn
Hogeweg 14 B, 6881 EC Velp
Tel 026-3640330

Secretaris: Mevrouw P.J. den Boer-Pinxter
Vijverlaan 13, 6881 HK Velp
Tel. 026-3613944

Penningmeester: G.L.I. Krikhaar
Biesdelselaan 54, 6881 CJ Velp
Tel 026-3647898

Bestuursleden:

Ing. J.B.J.M. de Bekker	Duiven
Mevr. H. van Dijk-Abbink	Rozendaal
Mevr. A.T. Seleski-Bolte	Dieren

Vormgeving: P.J.A. Kamper sr
Druk: Paverds Printshop Velp

INHOUD:

blz.

Bronbeek, Koninklijk Tehuis voor
Oud-Militairen & Museum
F. van Heusden 1

Boekbespreking J.O. van der Wal
Geboortegrond - In het Land van Rijn en IJssel 3

Mata Hari - Het Mysterie 6

Beschermde Dorpsgezichten in Rozendaal
Maarten Matser 4

Wandelen op Rozendaal langs
Sporen uit het Verleden XIII
J. Baltjes 7

Honderdste Sterfdag P.A. Daum Herdacht in Dieren
Gerard Termorshuizen 12

Een Verborgen Gelderse Cultuurschat 13

Bestuursmededelingen 14

Werkgroepen 16

Wandelen op Rozendaal langs
Sporen uit het Verleden XIV
J. Baltjes 18

Badinrichting Bethesda te Laag Soeren
voorgedragen voor de Rijksmonumentenlijst 24

Kopij voor nummer 122 uiterlijk 15 oktober 1998 - maar liever eerder - bij de Redactie.
Hebt of verwacht u actuele kopij, pleeg dan overleg met de redactiesecretaris.

Bronbeek

Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen & Museum

Op woensdag 28 januari 1998 organiseerde de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal in "Ons Huis" in Rheden een zeer goed bezochte lezing over het Koninklijk Tehuis voor oud-militairen en Museum Bronbeek. Een en ander werd gevolgd door een excursie naar het museum op 28 februari en 14 maart. Tijdens de lezing gehouden door drs D.W. Staat, als hoofdconservator aan Bronbeek verbonden, kwamen vier onderwerpen aan de orde.

1. Het Tehuis

Omstreeks 1855 kreeg de toenmalige minister van oorlog het idee een tehuis voor oud-militairen onder de rang van officier uit de koloniën te stichten, naar het voorbeeld van dergelijke instituten in andere landen. Voor onderofficieren en minderen bestond namelijk geen enkele pensioenregeling en deze groep was er na het einde van de diensttijd slecht aan toe, dit in tegenstelling tot de officieren, voor wie Prins Maurits, al in het begin van de 17de eeuw, een regeling op dat gebied had getroffen. Koning Willem III stelde toen het landgoed Bronbeek, dat sinds een paar jaar in zijn bezit was en dat hij eigenlijk niet gebruikte, ter beschikking. Het nog nieuwe woonhuis, dat daarop stond, werd bestemd voor de commandant en de rijksbouwmeester Rose ontwierp naar het voorbeeld van het Hôtel des Invalides in Parijs een hoofdgebouw. Op 19 februari 1863, de verjaardag des konings, vond de opening plaats. Statutair was de enige bestemming van het tehuis het opnemen en huisvesten van oud-militairen.

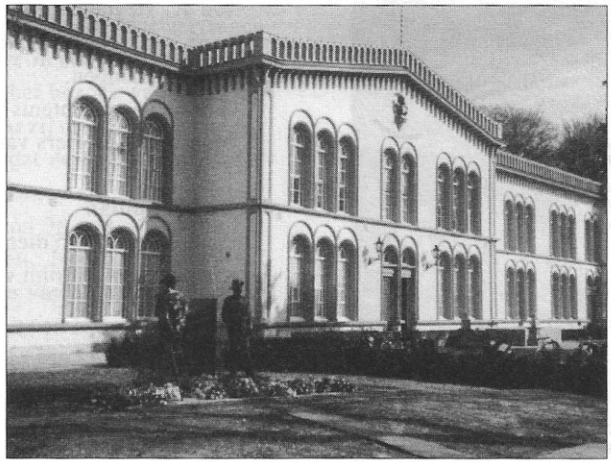

Kortgeleden is gebleken dat hierdoor een verandering van doelstelling voor het complex onmogelijk was, als gevolg waarvan het Rijk is overgegaan tot een grote restauratie en verbouwing. Oud-militairen met veertig dienstjaren of invaliden konden dus vanaf 1863 bewoners worden. Zij werden gelegerd in slaapzalen, hadden tot hun tachtigste jaar werkplicht (bij voorbeeld in de tuinen) en zij stonden, zoals ze in militaire dienst gewend waren geweest, onder discipline. Daartoe diende een aantal bewoners als politie, uitgerust met een sabel als wapen. Als men bedenkt dat het tehuis in de vorige eeuw veelal meer dan 200 bewoners telde, was zoiets waarschijnlijk niet overbodig! Merkwaardig is dat nogal wat politiemannen en oud-soldaten van Pruisische afkomst waren.

In de 19de eeuw was ons KNIL min of meer een soort vreemdelingenlegioen. Omstreeks 1870 bestond het voor 70% uit buitenlandse beroepsmilitairen. De meeste disciplinaire maatregelen waren gericht tegen overmatig drankgebruik, zowel binnen als buiten het Tehuis. Veel bewoners hadden de gewoonte zich in een café in het nabij gelegen Velp vol te gieten. De weg terug was moeizaam. Zij konden drie straffen verwachten: de lichtste was een kantineverbod, bij herhaling een alcoholverbod en bij ongeremde recidive een verwijdering uit Bronbeek door de minister. Maar tot op de huidige dag kent het Tehuis ook beloningen! Een voor menig oud-militair bijzonder eervolle is de verhoging in rang, zij het dan titulair. Een oud-korporaal kan dus sergeant en zelfs sergeant-majoor worden!

In de jaren 1940-'45 functioneerde Bronbeek normaal. Slechts drie bewoners waren pro-duits; zij werden na de bevrijding verwijderd. Leden van de Kring, die in die periode hier woonden, zullen zich ongetwijfeld herinneren dat de bewoners van Bronbeek tijdens de bezetting in of bij het houten tuinhuisje bij het hek langs de Velperweg zaten, in hun typerende uniformen. In het laatste oorlogsjaar heeft Velp zelfs een essentiële rol gespeeld voor het Tehuis, het hoorde er namelijk toe! Toen Arnhem moest worden geëvacueerd hebben inventieve lieden het plaatsnaambordje "Velp", dat bij de gemeentegrens net ten oosten van Bronbeek staat, uitgegraven en neergepoot bij de Bronbeeklaan. De Duitsers hebben de situatie aanvaard en het Tehuis hoefde niet te evacueren.

De beek achter het hoofdgebouw vanaf de bron
Foto's bij dit artikel van de auteur

Nu staat Bronbeek open voor oud-militairen onder de rang van officier van alle onderdelen van de krijgsmacht, mits zij 65 jaar of ouder zijn, minimaal 15 dienstjaren hebben en deel hebben genomen aan oorlogshandelingen of vredesoperaties. Veelal geeft men zich op wanneer men, door overlijden of scheiding van de partner, alleen is komen te staan. Er is nu plaats voor 48 bewoners, allen met een eigen kamer. Zij kunnen het uniform dragen van het onderdeel waarbij zij het laatst hebben gediend, maar uniform- en groetplicht bestaan al sinds de jaren zestig niet meer.

2. Het museum

Bronbeek is het oudste militair-historisch museum in Nederland en een soort etalage van wat er in het oude Nederlands Oost-Indië op militair gebied is gebeurd. De collectie is in de loop der jaren opgebouwd uit allerlei schenkingen, bijvoorbeeld oorlogsbuit van het KNIL, van het Ministerie van Koloniën, giften van bewoners, van particulieren en van het Koninklijk Huis. Vroeger beheerden de bewoners het museum en er sprak een zeker "triomfalisme" uit. Nu is de opzet anders; in 1994 is een conservator benoemd. Hij beschikt over 10 man personeel en een staf van vrijwilligers. Men is bezig met het vakkundig beschrijven van het uit circa 25.000 voorwerpen bestaande bezit, een karwei van lange duur.

3. De monumenten

In het park staat een aantal monumenten, onder andere:

* voor het KNIL,
* de "Karel van der Heydenbank", ter herdenking van generaal Van der Heyden, die ook commandant van Bronbeek is geweest,
* voor de Nederlandse slachtoffers van de Japanse vrouwenkampen,
* voor de nagedachtenis aan de jongenskampen,
* voor de slachtoffers van de Birmaspoorlijn.

4. De Kumpulan

Dit gebouw uit 1915 diende eerst als hospitaal. Nu is het, behalve restaurant, een centrum voor veteranen uit het hele land.

Naar buiten toe werkt het museum samen met het Instituut voor de Tropen in Amsterdam en het Museum voor Land- en Volkenkunde in Leiden. Het streeft ook naar samenwerking met musea in Indonesië.

Na de pauze vatte de spreker - "didactisch" zeer knap - enkele eeuwen geschiedenis van Nederlands Indië samen met de nadruk op de rol van het KNIL, van generaal Van Heutz en van de naoorlogse periode. Tijdens de discussie kwamen de "excessen" aan de orde, zoals die zijn gepleegd in de Atjeh-oorlog en tussen 1945 en 1949. Hoe verwerpelijk ook, deze zijn niet begaan als onderdeel van ideologisch gefundeerd handelen, wat totalitaire regimes eigen is.

De Kring kan terug zien op een voortreffelijke avond.

Het was een goede zaak dat de leden op 28 februari en op 14 maart tijdens de, wegens overweldigende belangstelling, in twee groepen gesplitste winterexcursie, het vernieuwde Bronbeek konden bekijken. En niet alleen het museum, maar ook het park, waarvan ons bestuurslid mevrouw Den Boer een uitstekende beschrijving heeft samengesteld.Schrijver dezes ervoer het als iets zeer bijzonders dat hij, na ruim zestig jaar van verblijf aan de Veluwezoom, eindelijk eens de bronnen van de Bronbeek kon aanschouwen.

Waarvoor hartelijk dank.

F. van Heusden

---

boekBESPREKING

J.O. van der Wal

Geboortegrond - In het Land van Rijn en IJssel

Dit voorjaar verscheen van de hand van de in Velp geboren auteur John Jansen van Galen een boekje waarin hij een beschrijving geeft van verschillende door hem gemaakte wandelingen. Veel van deze tochten leiden door de Veluwezoom, maar een enkele voert ons door de Achterhoek of de eigenlijke Veluwe. De beschrijvingen zijn van zeer recente datum. Zo lezen we in een passage over de dood van prinses Diana en elders over het bezoek van koningin Beatrix aan museum Kröller-Müller, waar zij met haar gasten haar zestigste verjaardag vierde. Jammer is dat de auteur nogal eens uitglijdt als hij meent zijn verhaal te moeten aanvullen met historische feiten. Zo geeft hij op pagina 38 wel de indruk het vorig jaar verschenen boek "Spankeren...Nooit van gehoord" ingekeken te hebben, maar de overname van de hierin vermelde feiten over dominee Theodorus Johannes van Lakum laat toch te wensen over. Een pagina verder worden twee van de vier op het Priesnitz-monument te Laag Soeren geschilderde namen van "waterkundigen" foutief gespeld: Tiertel = Oertel, en Vlek = Viek. Op pagina 85 verwart de auteur de privé-begraafplaats - omsloten door een ijzeren hekwerk - van de familie Lüps aan de Ossendaalselaan, met het "Franse kerkhof". Dat laatste, een relict van de veldslag tussen de Pruisen en de toenmalige Franse bezetter, ligt echter enkele honderden meters verder oostwaarts, verscholen onder geboomte in de helling van de Kamerdalse berg. Studenten aan de opleiding Larenstein zullen verder gruwen als ze op de pagina's 66 en 67 de op het Rozendaalse veld toegespitste "vertaling" van Frans Vera lezen over natuurlijk bosbeheer. Toch blijft het voor een grote schare lezers een interessant boekje, temeer daar de auteur er goed in is geslaagd een sfeerschets neer te zetten van zijn geboortestreek. Daarbij weet hij deze lezer tevens te attenderen op de verdwijning of verandering van tal van zaken die hij in de jaren vijftig nog als vanzelfsprekend kon ervaren. We moeten deze pennenvrucht dan ook vooral zien als een stuk jeugdsentiment van de schrijver, maar zeker niet als een historisch betrouwbare bron.

Titel: Geboortegrond - In het Land van Rijn en IJssel
Auteur: John Jansen van Galen, uitgeverij Balans Amsterdam
ISBN 90 5018 389 1 /// Prijs 19,90

BESCHERMDE DORPSGEZICHTEN IN ROZENDAAL

Rozendaal
Donderdagavond 19 februari 1998
Dorpsschool, 20.00 uur

Dorpskom
Rozendaalselaan
Gezien vanaf het Gemeentehuis
Foto Anne van Kuijk
Gelders Genootschap

Presentatie van twee motiveringen, behorende bij de aanwijzing van Rozendaal (Kasteeldorp aan de Veluwezoom) en De Imbosch, als beschermd dorpsgezicht. De respectieve motiveringen werden in opdracht van het gemeentebestuur van Rozendaal, op voorstel van de Monumentencommissie, gemaakt door mevrouw ir A. van Kuijk en drs G. Derks, beiden verbonden aan het Gelders Genootschap.

De waardering van De Imbosch

"De Imbosch is van grote cultuurhistorische waarde als uniek voorbeeld van een jonge ontginningsnederzetting op de Veluwe.
Zeer bijzonder is dat De Imbosch een goede indruk geeft van een dergelijke nederzetting in een pril ontwikkelingsstadium, niet uitgegroeid tot een groter gehucht of dorp. Alle hoofdelementen zijn nog aanwezig en ingrijpende verstoringen zijn tot op heden achterwege gebleven.
De bebouwing is met de aansluitende open ruimten van landschappelijke waarde."

De waardering van Rozendaal, Kasteeldorp aan de Veluwezoom

"Rozendaal is van grote cultuurhistorische waarde als kasteelnederzętting, alsmede van grote stedenbouwkundige en landschappelijke waarde.
Het kasteelpark is van tuin-architectuur-historisch belang. De bebouwing van Rozendaal-dorp is van goede architectonische kwaliteit en gaafheid."

Tot de toehoorders behoorden onder anderen vertegenwoordigers van de Vereniging Natuurmonumenten. Het Geldersch Landschap was niet vertegenwoordigd. Zijn (positieve) standpunt inzake beschermde gezichten was reeds bekend.

De avond werd geopend door wethouder D. A. van der Beld, die de belangstellenden namens de gemeente Rozendaal hartelijk welkom heette. In zijn openingswoord schetste hij in het kort hoe het gemeentebestuur in de afgelopen jaren eindelijk het Rozendaals dorpsschoon als onvervangbaar cultureel erfgoed is gaan bezien.

De inzet van de Monumentencommissie heeft daaraan belangrijk bijgedragen. Breekpunt in het verleden was de weerstand van het gemeentebestuur daartoe stappen te ondernemen. Een belangrijke vraag was evenwel hoever gegaan moest worden. Halverwege 1997 werden er gelden beschikbaar gesteld en het Gelders Genootschap werd opdracht gegeven beschrijvingen van de aanwijzingen op te stellen.

Met betrekking tot De Imbosch deelde de wethouder mee dat de Vereniging Natuurmonumenten plannen heeft tot behoud en herstel van de gehele enclave. Uit onlangs gehouden besprekingen is naar voren gekomen dat er in de nederzetting geen ingrijpende veranderingen meer zullen plaatsvinden. De vervallen dubbele arbeiderswoning Lam Groen zal worden gerestaureerd, wat van harte wordt toegejuicht. Hoewel van de zijde van Natuurmonumenten een aanzienlijke financiële bijdrage voor deze restauratie is toegezegd, zullen ook de gemeente Rozendaal en de provincie nog met hun bijdragen over de brug moeten komen.

De imposante laan door de Imbosch
Foto Gerard Derks
Gelders Genootschap

Deze voorstellen tot bescherming van de dorpsgezichten, besproken in de raadsvergadering van januari 1998, liggen nu formeel ter inzage, tot de commissie Algemene Zaken besluit ze in het te wijzigen bestemmingsplan op te nemen.

De motiveringen werden aan de hand van dia's door mevrouw Van Kuijk gepresenteerd. Zij gaf een uitgebreide beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van De Imbosch en het kasteeldorp Rozendaal. Daarna volgde een uiteenzetting over de huidige ruimtelijke karakteristieken, de begrenzingen, de typering van de te beschermen waarden en tenslotte de waarderingen (motiveringen). Voor de inhoud wordt verwezen naar de twee fraai geïllustreerde boekwerkjes, die de presentatie begeleidden en op het gemeentehuis ter inzage liggen, zolang de bezwarenprocedure van de wijziging van het bestemmingsplan loopt. Na de presentatie was er gelegenheid opmerkingen te maken en vragen te stellen.

De heer J. Baltjes, groot voorvechter van het in stand houden van de Ringallee, pleitte voor uitbreiding van het beschermde gebied met de gehele grensweg. De begrenzing van het beschermde gebied valt gedeeltelijk samen met de Ringallee. Mevrouw Van Kuijk zegde toe in de motiverende beschrijving de noodzaak van het in stand houden van deze oude Rozendaalse grensallee nog eens extra te onderstrepen.

Onder de belangstellenden waren ook bewoners van panden die in het toekomstige beschermde gebied komen te liggen. De grootste zorg voor hen was het gevolg van de beschermende maatregelen, namelijk: beperking van de mogelijkheden tot wijziging van de bebouwing. Met andere woorden: "Er mag straks niets meer".

Mevrouw D. Akkermans, vertegenwoordigster van de Monumenten-commissie, en de heer Van der Beld verduidelijkten dat in de toekomst zorgvuldiger dient te worden omgegaan met de historische waarden. De gemeente legt zichzelf eveneens verplichtingen en beperkingen op. Nieuwbouw wordt welhaast onmogelijk, verbouw wordt behoorlijk moeilijker, maar 'herstel in oude staat' wordt aangemoedigd en vergemakkelijkt.
Indien de voorstellen in het te wijzigen bestemmingsplan worden opgenomen en de monumentenverordening wordt aangescherpt, wordt er ook vastgelegd 'wat wel' en 'wat niet meer' kan in de bebouwde, zowel als onbebouwde ruimte.
De ontwikkelingen gaan door en het conserverende karakter van de monumentenverordening moet bewerkstelligen dat Rozendaal vanaf nu historisch onaangetast en aantrekkelijk blijft. De grenzen van het beschermde gebied lijken scherp vastgesteld, maar dienen als een vage lijn, "meer naar de geest, dan naar de letter", gezien te worden.
Privé belangen kunnen haaks staan op het algemeen belang. Daartegen kan voorlopig nog in beroep gegaan worden. Zo zijn er destijds afspraken gemaakt tussen het Leger des Heils en de Monumenten-commissie, om aanpassingen van de gebouwen in de toekomst mogelijk te maken, toen aan Rozenheuvel de beschermde status van gemeentelijk monument werd toegekend.

De Pinkenberg is niet bij het beschermde dorpsgezicht getrokken, vanwege de vage overgangszone van sportvelden en Rhedens Lyceum. Gelukkig geniet de Pinkenberg als rijksmonument al voldoende bescherming. De suggestie dat monumentale bomen ook bij de bescherming betrokken dienden te worden, werd door de monumenten-commissie onderkend. De monumentenverordening biedt daarvoor voldoende mogelijkheden.

De bijeenkomst werd besloten met een compliment aan het adres van de Monumentencommissie, voor al het goede werk dat zij heeft verricht, om tot deze voorstellen te komen.
Maarten Matser

boekBESPREKING

J.O. van der Wal

Mata Hari - Het Mysterie

Naar aanleiding van de permanente expositie over Mata Hari in het Leeuwarder Fries Museum kwam in 1996 een interessant boekwerkje uit bij uitgeverij De Friese Pers. Interessant omdat dit nu eens niet ellenlange verhandelingen geeft over hetgeen Margaretha Geertruida Zelle, zoals ze eigenlijk heette, allemaal in Nederlands Oost-Indië en Parijs zou hebben meegemaakt. Neen, het laat veel ruimte open voor zaken die minder bekend zijn. Zo is het verbluffend hoeveel aandacht er is besteed aan stukjes historie welke verband houden met de gemeente Rheden. We lezen over haar korte verblijf in hotel De Roskam, de opvoeding van haar dochter Non aan een kostschool in Velp en de jaren die haar veel oudere ex-echtgenoot John MacLeod in De Steeg doorbracht. Deze laatste twee liggen overigens naast elkaar begraven op begraafplaats Heiderust. Kortom een klein, maar zeer interessant boekwerkje.

Titel: Mata Hari - Het Mysterie
Auteur: Aukje Mulder
Uitgever: Friese Pers Boekerij BV, Leeuwarden
Uitvoering: hard kaft, 48 pag., h x b 20,5 x 17,5
ISBN 90 330 1071 2/CIP /// Prijs: *f* 19,50

Toevoeging van de redactie:
In de "Rheder Spreng", jaargang 2, nummer 5 september 1997 staat een groot redactioneel artikel over Mata Hari, onder andere gebaseerd op door het Fries Museum verstrekte gegevens.

WANDELEN OP ROZENDAAL
LANGS SPOREN UIT HET VERLEDEN
XIII

De auteur van deze artikelenreeks J. Baltjes heeft in aflevering XII in nummer 119 u gevoerd naar Terlet het buitendorp van Rozendaal, dat ontstaan is op een kruispunt van wegen rondom een boerderijherberg, die bekend stond onder de naam Groot-Terlet. De bewoners leidden er een karig bestaan van schapenteelt en landbouw door de minder vruchtbare gronden, die een vrij zware bemesting vergden. Na de schoorvoetende invoering van kunstmest in de tweede helft van de vorige eeuw is hierin langzamerhand enige verbetering gekomen.
In dit atikel gaat de auteur in op andere factoren die een belemmerende invloed hadden op de opbrengst van de gronden om vervolgens nader in te gaan op de plaats Terlet met zijn omgeving en haar betekenis.

Remmende factoren

Uit het voorgaande in eerdere afleveringen moet wel duidelijk zijn, dat de geringe opbrengstcapaciteit van de bodem de lokale bevolkingsgroei aanmerkelijk in de weg heeft gestaan. Een andere factor, die in dit opzicht remmend heeft gewerkt was de geringe beschikbaarheid van water.

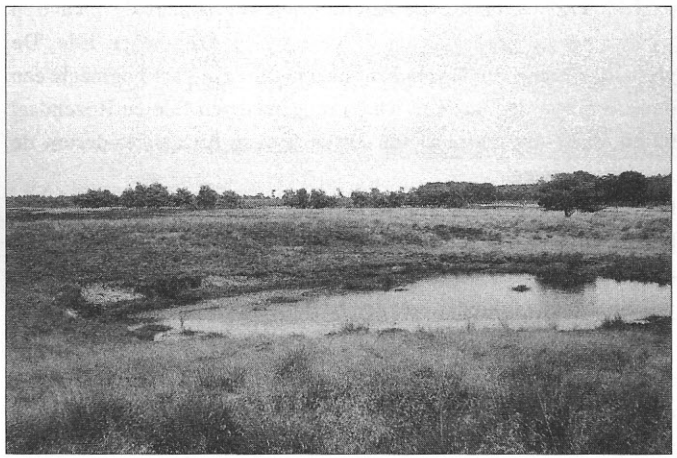

De waterput bevond zich op het erf van Klein-Terlet en was omsloten door een houten puthuisje. De sleutel daarvan berustte bij de bewoner van Groot-Terlet. Wij zien hierin een geformaliseerde vorm van sociale controle: de bewoner van Klein-Terlet kon alleen met medewerking van zijn buurman van Groot-Terlet over water beschikken. Als die voor zich zelf water nodig had, werd dat tenminste opgemerkt door zijn buurman van Klein-Terlet. Ieder ander kon alleen toegang tot de put verkrijgen door tussenkomst van de sleutelhouder! Ongeveer hetzelfde systeem, dat tegenwoordig door de banken wordt toegepast voor de toegang tot de bankkluizen. Ongeoorloofd en onbetamelijk gebruik van water was uitgesloten.

Waterplassen in het Terletseveld

Ja, water was op Terlet een schaars goed.
Gelukkig waren er in het Terletseveld nog enige plassen aanwezig: de Koegaten (foto hiernaast, van de auteur), de Hertenkolken en het Hessengat, die - behalve de laatst genoemde - evenwel niet constant water zullen hebben bevat.
Bij vriezend weer werden voor het vee op stal ijsschotsen uit de plassen gehaald, die men dan in de stal liet ontdooien.

Bij tijd en wijle werd de put aangevuld met water uit deze plassen, waarbij het Hessengat - mogelijk vanwege de vrijwel constante aanwezigheid van water - favoriet was. Enigszins tegengesteld aan deze wijze van watervoorziening was het gebruik van het Hessengat als schapenwas.

Er liep - en loopt nog - een (zand)weg vanaf Terlet van de Apeldoornse-weg naar het Hessengat. Vermoedelijk is deze weg een voorganger geweest van het westelijk deel van de huidige Eerbeekseweg. Hij biedt een prachtig uitzicht over het Terletseveld. De Koegaten en de Hertenkolken bereikt men langs de Terletse Baan. De Koegaten - op een afstand van bijna een kilometer van de Apeldoornseweg - werden door de vrouwen van Terlet gebruikt als spoelplaats voor de was. De mand of teil met wasgoed werd op een kruiwagen daarheen gereden. In het warme jaargetijde ging de jeugd mee - de kleinsten boven op het wasgoed - om te gaan baden. Wie nu de Koegaten opzoekt zal daarin in de zomer weinig of geen water meer aantreffen. De beste tijd om nog iets te beleven van de vroegere water-huishouding van dit gebied is dan ook de winter en het zeer vroege voorjaar.

Van ongelukken en berechting

De behoefte aan water manifesteerde zich ook in het midden van de negentiende eeuw, toen men ook bij Groot-Terlet een put wilde maken. Halverwege de bouw stortte deze echter in, waarbij de puttenbouwer, die afkomstig was uit Oosterbeek, levend werd begraven. Te zijner nagedachtenis werd op die plaats een linde geplant.

Tijdens een "visitatie der limieten" op 26 juli 1724 hebben de visiteurs zich wat "gerefraicheert" in de boerderijherberg, die ongeveer te vergelijken was met De Woeste Hoeve. In 1801 brandde de Terletse herberg af en in 1802 weer opgebouwd. Van dat jaar getuigde een ovale steen boven de voordeur, met in het midden een ruitje. Bij de aanleg van de A-50 is Groot-Terlet afgebroken. Over de huisstee loopt thans de parallelweg, die daar heel toepasselijk Oude Apeldoornseweg is genoemd. De plaats is nog terug te vinden aan de hand van twee linden in de berm tussen parallelweg en A-50. Vroeger stonden zij aan de westzijde van het achtereinde van de boerderij. Zouden deze linden de plaats markeren, waar onze onfortuinlijke puttenmaker werd begraven, dan zouden zij ongeveer 150 jaar oud moeten zijn en dat lijkt wat onwaarschijnlijk.

Nu we het toch over wat lugubere zaken hebben, past hier te vertellen dat we schuin achter het bij het huidige zweefvliegcentrum behorende restaurant, op een hoogte van ruim 100 meter +NAP de Galgenberg vinden. Zoals we al eerder hebben vermeld behoorde de rechtspraak en de uitvoering van het vonnis tot de heerlijke rechten van Rosendael en één van de middelen daartoe was de galg. We vinden het echter merkwaardig dat deze buiten de grenzen van de heerlijkheid stond. Het gebied behoorde wel tot het privé-bezit van de heer.

In dit hoofdstuk past ook de vermelding van wat Hertog Reinoud IV is overkomen. In de hoogzomertijd van het jaar 1453 - nabij Terlet op jacht zijnde - trok hij zich even uit het jachtgezelschap terug om toe te geven aan een innerlijke aandrang. Toen hij wat lang wegbleef troffen zijn ongerust geworden vrienden hem dood aan.

Van wat zich in de tweede wereldoorlog op de hellingen van de Galgenberg heeft afgespeeld heeft een andere auteur in een voorgaand nummer verhaald.

De grenzen

Op het erf van Klein-Terlet stond de grenspaal. Een soort drielandenpunt op de Veluwe. Vanaf de knik bij de Eerbeekseweg (Broukuijlenpol) liep de grens tussen Arnhem en Rozendaal naar deze paal en kruiste daarbij de Apeldoornseweg. Vanaf de paal liep westwaarts de grens tussen de gemeenten Arnhem en Ede. De westelijke grens van Rozendaal maakte bij deze paal nogmaals een knik. Ten noorden daarvan waren de gemeenten Ede en Rozendaal buren. Juist ten noorden van Terlet kruiste hij dan wederom de Apeldoornseweg.

Het laat zich moeilijk voorstellen, dat zo'n kleine gemeenschap bestuurlijk in drieën was verdeeld. De eenvoudige leefwijze van deze mensen doet vermoeden, dat zij daar niet zwaar onder gebukt zijn gegaan. Maar wij kregen wel een beeld van deze toestand, toen ons

werd verteld hoe in de oorlogsjaren de oude Van Ark bewoner van Klein-Terlet zijn paard voor de kar spande en daarin zittend op een van zijn klompen zijn distributiebescheiden uit Ede haalde. Zijn buren moesten voor dezelfde boodschap naar Rozendaal. Tegen een dergelijke toestand hielp uiteraard ook geen gezamenlijke burendienst. Weliswaar was in die tijd door de distributieregelingen het contact met de gemeentelijke burelen wat geïntensiveerd, maar ook bij geboorte, huwelijk en overlijden moest men daar terecht.

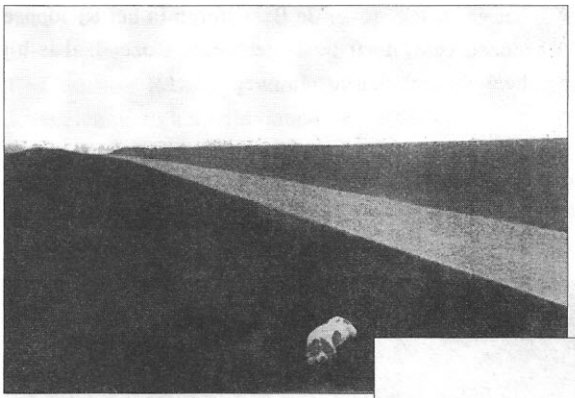

Impressie van de Apeldoornseweg, die oploopt tegen de Terletseberg. Een beeld van troosteloze eenzaamheid. Ansichtkaart van omstreeks de eeuwwisseling

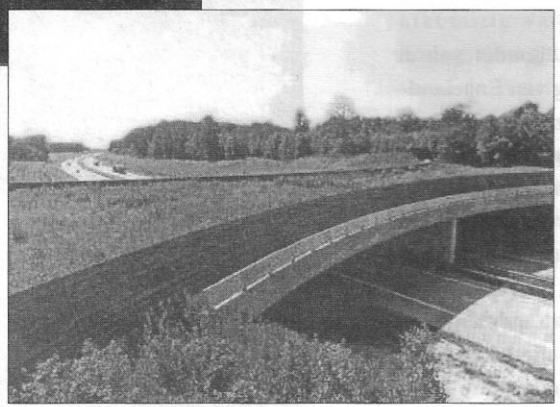

Op de plaats van bovenstaand beeld van rond de eeuwwisseling bevindt zich nu het wildviaduct. Weerspiegeling van de ontwikkeling van een verkeersweg in minder dan 100 jaar. Foto Rijkswaterstaat

Kerkelijk behoorde Terlet sinds 1816 geheel tot Rozendaal. Voor deze tijd viel het westelijk deel onder het Kerspel Otterlo. Voor de schoolgang opteerde Rozendaal. Mogelijk heeft ook de vroegere school op Groenendaal wel leerlingen van Terlet aangetrokken.

Naar Rozendaal bestond een vrijwel rechtstreeks lopende weg, de Terletseweg. Deze liep over het Terletse Veld; dit gedeelte laat zich thans moeilijk terugvinden. Vanaf de Eerbeekseweg, over de Velperberg tot aan de Koningsweg is dat pad nog wel, maar sterk overgroeid, aanwezig. Van hier tot voorbij de Beekhuizenseweg in Rozendaal (vroeger Boersche Allee) is hij nog geheel in stand. Eigenlijk was deze weg meer op Velp dan op Rozendaal gericht. Hij eindigt nu ten noorden van de sportvelden bij een zandafgraving, die voor paardendressuur worden gebruikt.

In 1953 zijn de gemeentegrenzen nabij Terlet gewijzigd. Rozendaal raakte daarbij enkele en Ede enkele tientallen hectaren kwijt.

Het ging daarbij niet om de Terletse bevolking terwille te zijn, maar om een betere structuur in het beheer van en toezicht op de Apeldoornse-weg te scheppen. Deze weg liep over een korte afstand achtereenvolgens door de gemeenten Arnhem, Rozendaal, Ede en Apeldoorn. Door de wijziging vielen de gemeenten Rozendaal en Ede uit. Voor Rozendaal betekende dit, dat de grens over het gecorrigeerde traject 50 meter ten oosten van het midden van de (toenmalige) asfaltlaag kwam te liggen. Een recent aangeplante eikenlaan vanaf de Boukuijlenpol tot de tunnel naar het Zweefvliegcentrum geeft de juiste plaats aan.

Beter dan nu viel vóór de reconstructie van de weg - rijdend in de richting van Apeldoorn - direct na het passeren van de buurtschap Terlet, het berkenlaantje op, dat daar schuin tegen de stuwwal omhoog kroop. Dat doet het nu nog, maar door de veranderingen ter plaatse en het langzamerhand verdwijnen van de berken valt het minder op. Dat laantje is nu bijna geen laantje meer, maar wel een deel van de Rozendaalse Ringallee, op weg naar een volgend markant punt (zie foto op blz. 13 van A. en H. nummer 113). Dat is het punt, waar de grens met Apeldoorn aansluit.

Dat is ook de plaats, waar op 10 november 1818 de landmeter-delimitateur L.C. Merken, samen met de schout en secretaris van Rozendaal Isaäk Nijhoff, de assessoren Lamert Olderman en Gerrit

Labots, alsmede de aanwijzer Christiaan Zeumer, een begin maakte met de beschrijving van de gemeentegrens.
Die grensvaststelling moest volgens het voorschrift op een markant noordelijk gelegen punt beginnen om dan, volgens de gang van de zon, oostwaarts om te gaan. Het markante punt is de aansluiting van de grens tussen Apeldoorn en Ede, toen gekenmerkt door een zandheuvel, waarop een gedeeltelijk verbrande paal stond.
De zandheuvel en de gedeeltelijk verbrande paal zijn niet meer aanwezig, maar het punt is terug te vinden aan een laan die vrijwel haaks op de Rozendaalse grenslijn loopt en die thans, ingevolge de grenswijziging van 1953, de grens vormt tussen Apeldoorn en Arnhem.

Jacht- of Koningswegen

Het recht om op de Veluwe op grof wild te jagen kwam van ouds toe aan de Gelderse landsheer, met enkele beperkingen ten gunste van de inheemse adel. Later is dit recht overgegaan op de Stadhouders. Om dat recht te kunnen uitoefenen kocht Stadhouder Willem II in 1647 het oude commandeurshuis, het tegenwoordige "Hof", te Dieren van de Duitse Orde.

Zijn zoon Koning-Stadhouder Willem III - stadhouder van de Hollandse gewesten en door zijn huwelijk koning van Engeland - was eveneens een geducht en, om de wrede wijze waarop hij de jacht uitoefende, een berucht jagersman. Hij jaagde over vrijwel de gehele Veluwe en daarbij werd vooral uitgegaan van het Hof te Dieren en van Het Loo. Om de verschillende terreinen vanuit die uitvalsbases snel te kunnen bereiken legde hij de z.g. Koningswegen aan. Het waren rechte zandwegen, zuiver en alleen gebaand om jachtstoeten snel van het ene naar het andere gebied te kunnen verplaatsen. De boerenbevolking was niet erg gesteld op de Koning-Stadhouder, want zij waren gedwongen hun grond voor die wegen af te staan en ook zijn wijze van jagen zal niet veel tot zijn populariteit hebben bijgedragen. Om omtrent dat eerste punt - het karakter van de jachtweg - een oordeel te vormen: hij eiste wegen met een breedte van 28 voeten (bijna 10 meter), maar later nam hij genoegen met een breedte van 18 voeten (ruim 6 meter).

Terlet wordt als het ware op enige afstand gaffelvormig omsloten door twee van deze wegen. Eén, althans een deel, daarvan is in deze omgeving goed bekend. Het is de weg die in Dieren begon en vandaar in een vrijwel rechte lijn naar de Ginkel liep, waar hij aansloot op de Hessenweg. Hij gaf de jagers dus toegang tot de gebieden als Het Planken Wambuis, de Mossel, de Ginkel, Wolfheze, Doorwerth en Ede en via de Hessenweg met de gebieden van Staverden, Putten enz. Door zandverstuiving en mogelijk ook door de geringe sympathie van de lokale bevolking jegens de jagers, is die weg niet meer over de gehele lengte aanwezig. Dat is onder andere het geval tegenover de Brandtoren in het Rhedense en Worth-Rhedense veld, maar in de gemeente Rozendaal is hij nog in zijn geheel als onverharde zandweg intact.

Met dit brok steen wordt de toegang vanaf de Terletsebaan naar de Koningsweg afgesloten
Foto van de auteur

Ook in de gemeente Arnhem is deze Koningsweg nog in zijn geheel aanwezig en nog wel als en druk bereden en dus geasfalteerde verkeersweg.

Minder bekend

Is de boven beschreven Koningsweg goed terug te vinden en ook bij de lokale bewoners goed bekend, dat is niet het geval met de andere.

We herinneren de lezer aan de kaart van Rozendaal van Elshof, welke wij afdrukten op de middenpagina van no. 114 van Ambt en Heerlijkheid. Daarop vinden wij klaar en duidelijk twee Koningswegen: die, welke wij hierboven beschreven en een tweede, die zich - enkele honderden meters oostelijk van de plaats, waar nu de Brandtoren staat - van de eerste afscheidt en in noordwestelijke richting loopt. We hebben ettelijke uren, ja dagen moeten zoeken om deze weg of een deel ervan in het veld terug te kunnen vinden.

Dat ligt voor een niet onbelangrijk deel aan Elshof. Hij tekende deze weg als een rechte lijn langs de Palenberg (alias Postberg of Possenberg), waar hij de Terletse Baan kruist, naar een punt op de Rozendaalse Ringallee nabij Groenendaal, even noordelijk van waar zich thans het wildviaduct bevindt. Wij vonden in dat gebied zelfs geen paadje dat in strekking overeen kwam met het door Elshof getekende tracé. Dat duurde tot een kennis - bekend met onze "kaartengekte" - ons een oude, met reclames omzoomde, toeristenkaart bracht. Van welk jaar deze kaart stamt is niet vermeld, maar omdat in één van de advertenties lunch en diner worden aangeboden voor f 2,10 en de telefoon reeds geautomatiseerd was, schatten we de uitgave op midden jaren '30, dus omstreeks de tijd dat Baron van Pallandt dat gebied overdroeg aan Natuurmonumenten.

Funderingsresten van het peilstation op de Possenberg
Foto van de auteur

Op die kaart wordt het gedeelte van deze Koningsweg ten noorden van de Terletse Baan nog aangegeven, evenwel niet als een rechte lijn maar met een knik. Die knik laat zich onfeilbaar vinden op het kaartfragment dat wij opnamen op blz. 11 van Ambt en Heerlijkheid no 111, als men daarop 10,5 cm aftekent vanaf de rechter kaartrand en 5 cm vanaf de bovenste kaartrand. Op het ontmoetingspunt van die lijnen bevindt zich de knik en daarmee is ook het nog bestaande gedeelte van die weg aangegeven. Extrapolatie van het korte been bracht ons onfeilbaar op de plaats waar Elshof deze weg laat uitgaan van die van Dieren naar de Ginkel. Vanaf het punt van afsplitsing tot aan de Terletse Baan hebben we van deze Koningsweg nog geen spoor teruggevonden.

Met het betuigen van enige burgerlijke ongehoorzaamheid aan de vermanende tekst op een aldaar geplaatst bordje hebben we echter wel het gedeelte vanaf de Terletse Baan tot aan de Rozendaalse Ringallee nabij Groenendaal kunnen volgen. Niet dat gehele tracé is onderhevig aan een toegangsverbod, maar waar dat wel geldt is duidelijk de bedoeling van de bosbaas speurbaar: het laten overgroeien van dat gedeelte van de Koningsweg. Dat wordt duidelijk bevestigd door een groot brok beton - vermoedelijk afkomstig van de door de Duitse bezetters gedurende de oorlogsjaren gebruikte seinpost op de Possenberg - voor de toegang vanaf de Terletse Baan naar de bewuste Koningsweg.

Ook het deel vanaf de Ringallee tot aan de Oude Apeldoornseweg is verboden gebied, niet meer in gebruik en dus gedoemd om te verdwijnen. We herinneren ons dat aansluitpunt nog van de tijd toen de A-50 nog niet bestond. De berm van de Apeldoornseweg was op dat punt verhard met losse steenslag en menig automobilist heeft daarop een sanitaire stop gemaakt. Het was daarvoor een uitgelezen plaats. Men behoefde maar een klein eindje de Koningsweg op te lopen om de nodige privacy te vinden voor een overigens weinig eerbiedige bejegening van zo'n voorname weg. Ongetwijfeld was bij velen niet bekend wat de arme Hertog Reinoud IV in 1453 is overkomen, toen hij zich daar voor hetzelfde doel afzonderde en er zijn tragisch einde vond.

HONDERDSTE STERFJAAR P.A. DAUM HERDACHT IN DIEREN

Gerard Termorshuizen

P.A. Daum (1850-1898) behoort tot de belangrijkste auteurs uit de Indisch-Nederlandse letterkunde. Tot zijn meest gelezen romans horen *Goena-goena, 'Ups' en 'Downs' in het Indische leven en Indische mensen in Holland.*

Daum was een vooraanstaand journalist in Nederlands-Indië. Hij woonde en werkte in Batavia, toen hij in 1897 malaria kreeg. Zijn ziekte verergerde dermate, dat hij naar Nederland moest worden vervoerd. Eind augustus 1898 werd hij opgenomen in de Geneeskundige Badinrichting 'Bethesda' in Laag-Soeren, die werd geleid door de, vroeger in Batavia werkzame, arts dr. C.L. van der Burg. Na een hevig lijden van nog enkele weken overleed Daum, 48 jaar oud, op veertien september 1898. Enkele dagen later brachten zijn gezin en enkele vrienden hem naar zijn laatste rustplaats op de begraafplaats in Dieren. Vlak voor zijn dood was hij benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau. Hij was de eerste Indische journalist en romancier die op deze wijze werd geëerd.

Paulus Adrianus Daum werd in Den Haag geboren en ontwikkelde zich voornamelijk als auto-didact. In 1876 werd hij redacteur van het Haagse Het Vaderland. Al enkele jaren eerder was hij novellen gaan schrijven. In 1878 vertrok hij naar de kolonie waar hij als hoofdredacteur van verschillende dagbladen een spectaculaire carrière doorliep. Het was in de Indische journalistiek dat zijn schrijftalent zich ten volle kon ontplooien.

Daum voelde zich zeer aangetrokken door de literatuur. De kennismaking met het werk van de naturalistische schrijver Émile Zola, bracht hem in 1883 ertoe een aan de 'Indische werkelijkheid' ontleende Indische roman te schrijven. Deze eersteling, *"Uit de suiker in de tabak"*, werd een opmerkelijk succes. Daum zou daarna nog negen romans schrijven.

Daums werk beschrijft vooral het bestaan van Europeanen en Indo-europeanen in de kolonie.

Zij figureren tegen de achtergrond van de Indische maatschappij die hun gedrag, hun denken en vaak ook hun lot bepaalde. In de romans wordt ook over inheemsen verteld, voorzover zij een functie vervulden binnen de Europese samenleving: als bediende en landarbeider bijvoorbeeld of als 'njai' (concubine) van de blanke 'toean'.

Daum bezat een bijzondere gave van opmerken en het vermogen trefzekere karakteristieken te geven van het leefklimaat in de kolonie.

P.A. Daum
op vierenveertigjarige leeftijd.
Foto beschikbaargesteld door de Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde

Opvallend is bovendien zijn directe schrijfstijl. Vooral de laatste twintig jaar is de aandacht voor zijn werk zeer toegenomen. Bij gelegenheid van zijn honderdste sterfjaar verschijnen bij uitgeverij Nijgh & Van Ditmar in Amsterdam zijn *Verzamelde romans* in een driedelige uitgave. In 1997 kwamen de eerste twee delen uit, in september 1998 zal het derde deel het licht zien. Naast de presentatie daarvan in Amsterdam, zal een symposium over 'het jaar 1898' worden gehouden. Een bijzondere herdenking van Daums honderdste sterfjaar zal plaatsvinden in Dieren, en wel op 14 september. Een uitnodiging treft u elders in dit nummer aan.

Noot van de redactie:
Gerard Termorshuizen promoveerde in 1988 op het boek *P.A. Daum, journalist en romancier van tempo doeloe,* en is de tekstbezorger van Daums *Verzamelde romans.*

EEN
VERBORGEN GELDERSE CULTUURSCHAT

De Gelderse collectie van de bibliotheek Arnhem

Over bovenstaand onderwerp hield dr P.G. Aalbers, hoofd van het Gelderse Documentatie Centrum op 31 maart 1998, voorafgaand aan de jaarvergadering, een lezing voor onze Kring.

Het feit dat de Bibliotheek Arnhem een zeer omvangrijke collectie literatuur over de provincie Gelderland bezit, geniet helaas in de provincie Gelderland te weinig bekendheid.
De kern van deze collectie gaat terug tot 1856, het jaar waarin de toenmalige Openbare Bibliotheek te Arnhem werd opgericht als nationale bibliotheek voor de provincie Gelderland. Bij die gelegenheid werd door de oprichtende partijen, zoals het provinciaal bestuur, de gemeente Arnhem, het Gerechtshof en het Arnhems historisch genootschap "Prodesse Conamur" een grote collectie boeken bijeengebracht, waaronder veel oud materiaal over de Gelderse geschiedenis, oudheidkunde. topografie en recht, waarvan de oudste boeken teruggaan tot in de late middeleeuwen.

In de loop der tijden is deze collectie uitgegroeid tot wat deze nu is: een bestand van circa 25.000 boeken en tijdschriften over de meest uiteenlopende Gelderse onderwerpen, zoals historische monografieën, gedenkboeken, plaatwerken, atlassen, overheidspublicaties en familiegeschiedenissen. Voorts bevat de collectie alle verschenen en nog verschijnende Gelderse historische en heemkundige tijdschriften.

Niet enkel historische onderwerpen maar ook actuele vraagstukken komen in deze collectie aan bod, zoals de Betuwe-lijn, de dijkverzwaringen en de milieuproblematiek in Gelderland.

Met behulp van een omvangrijke kaartcatalogus en een grotendeels geautomatiseerde ontsluiting zijn momenteel circa 200.000 titels van boeken, brochures, rapporten, tijdschrift- en krantenartikelen ontsloten en voor de gebruiker door middel van een uitgebreid trefwoorden-systeem toegankelijk gemaakt.

De Gelderland-collectie is voor een ieder kosteloos raadpleegbaar en toegankelijk. Boeken kunnen desgewenst worden uitgeleend, ook interbibliothecair binnen de provincie Gelderland.

Het hoeft geen betoog dat de Gelderland-collectie als "nationaal Gelders erfgoed" een onmisbare bron van informatie betekent bij de studie inzake Gelderse historische en actuele onderwerpen.

De overige wetenschappelijke collectie van de Bibliotheek Arnhem, als wetenschappelijke steunbibliotheek voor de provincie Gelderland, biedt ondersteuning in meer algemene zin, zoals naslagwerken, repertoria, bibliografische en biografische bronnen etcetera.

Na de pauze vertoonde de spreker een boeiende reeks dia's van Oud-Arnhem, met als "Leitmotiv" de gebouwen waar de oude boekwerken, die later in de Bibliotheek aan de Koningstraat zouden belanden, eenmaal lagen opgeborgen.
Een zeer geslaagde, goed bezochte bijeenkomst, voorafgaand aan de algemene ledenvergadering. Voor het verslag daarvan verwijzen wij naar de bestuursmededelingen, elders in dit nummer.

BESTUURSmededelingen

Lezing en algemene ledenvergadering
Op 31 maart 1998 werd door mr dr P.G. Aalbers een interessante lezing gehouden over "Een verborgen Gelderse cultuurschat". Hierna volgde, iets later dan aangekondigd, onze **algemene ledenvergadering**. Ondanks het late uur waren er nog 47 leden aanwezig.
De voorzitter heeft de Kring vertegenwoordigd op een **hoorzitting** van de gemeente in verband met de aanvraag van de Kring tot plaatsing van de badinrichting Bethesda te Laag Soeren op de Rijksmonumentenlijst.
Verder deelde de voorzitter mee dat de **boekenlijst van de Kring** is geactualiseerd en dat belangstellende zich tot hem kunnen wenden.
Het bestuur had besloten om dit jaar deel te nemen aan de **Koninginnemarkt te Velp.** Dit heeft echter geen doorgang gevonden

Het ligt in de bedoeling dat **Ambt en Heerlijkheid** vanaf 1999 **4 x per jaar** uitkomt en in het vervolg ook bestuursmededelingen, uitnodigingen voor lezingen, excursies en dergelijke zal bevatten. De redactie van Ambt en Heerlijkheid zal een eigen budget krijgen.

Deze zaken en het feit dat de PTT de verzendkosten steeds verhoogt, hebben tot gevolg, dat het bestuur met instemming van de ledenvergadering de kosten voor het lidmaatschap per 1 januari 1999 heeft verhoogd.

Leden inclusief Ambt en Heerlijkheid	f	30,-	per jaar
Gezinsleden zonder Ambt en Heerlijkheid	f	15,-	per jaar
Een los abonnement op Ambt en Heerlijkheid	f	25,-	per jaar
Losse nummers van Ambt en Heerlijkheid	f	5,-	per stuk,
(exclusief verzendkosten)			

De bijdrage voor het bijwonen van een lezing door niet leden is verhoogd tot f 5,- per lezing.

Bij de **bestuursverkiezing** zijn de heer W.J. Meijerink en mevrouw A.T. Seleski-Bolte onder applaus door de vergadering herkozen. Er waren geen tegenkandidaten.

De **werkgroep cultuur** heeft een inventarisatie gemaakt van interessante monumenten binnen de gemeente. Deze worden binnenkort van een degelijk tekstbordje met historische informatie voorzien.

Culturele Commissie Rozendaal
Het gemeentebestuur van Rozendaal heeft besloten de Culturele Commissie te laten voortbestaan. Sinds eind november zijn de vergaderingen onder voorzitterschap van de burgemeester, mevrouw H. Reinbach-de Groot, hervat. Wij worden in de Culturele Commissie vertegenwoordigd door mevrouw H.Renkema-Homs. Deze deelde ons mee dat de Commissie een bezoek heeft gebracht aan de kunstenaar Kortekaas in Winsen en er is inmiddels een kunstwerk bij hem besteld voor het uitbreidingsplan "De Kapellenberg".

Verder is door Edwin Mijlof, een student van de Hogeschool voor de Kunsten te Arnhem, een inventarisatie gemaakt van Rozendaalse tuinen. Hij heeft specifieke ideeën over kunstwerken in tuinen van particulieren. Hij zal binnenkort zijn plannen aan de Culturele Commissie voorleggen.

Zomerexcursie 1998

Het bestuur van de Oudheidkundige Kring Rheden Rozendaal nodigt u uit tot deelname aan een excursie naar de **"Baarnse Lusthoven en hun bewoners"** op **vrijdag 28 augustus 1998**.

Programma

8.30 uur Vertrek uit Dieren (GSM busstation Doesburgsedijk).
8.45 uur Vertrek uit Velp (bij parkeerterrein Den Heuvel).
Op verzoek kan op tussenliggende haltes worden ingestapt.
10.00 uur Aankomst bij Kasteel Groeneveld in Baarn, waar Thera Coppens, schrijfster van "Baarnse lusthoven en hun bewoners" u verwelkomt. We maken een tocht over de jachtgebieden der Oranjes (Kasteel Drakesteyn, Paleis Soestdijk, monument Christoph Pullmann, Naald van Waterloo), waarbij u de geschiedenis hoort van het gebied en zijn bewoners. Nadat in "De Generaal", het 19e eeuwse spoorwegstationnetje, koffie met appeltaart is geserveerd, bezoeken we het Oranjemuseum. Daar wacht u een speciale Oranje-verrassing. We rijden vervolgens naar Kasteel Groeneveld voor een wandeling door de Engelse landschapstuinen. In een zijvleugel van het kasteel staat de Groeneveldse koffietafel voor u klaar. 's Middags leidt de schrijfster u rond door het kasteel. Daarna houdt zij een voordracht met dia's over de vroegste Oranjes: de prinsen Willem, Maurits en Frederik Hendrik. Na afloop drinken we thee in het restaurant of, bij mooi weer, op het terras.
17.00 uur Terugtocht naar Velp en Dieren.

Deelname f 90.— per persoon.

Aanmelding kan geschieden door toezending van de bij dit nummer van Ambt en Heerlijkheid ingesloten antwoordstrook aan mevrouw A. Seleski-Bolte, Lorentzlaan 13, 6952 GP te Dieren, telefoon: 0313-414861 onder gelijktijdige overmaking van het verschuldigde bedrag op girorekening 1164291 t.n.v. de penningmeester van de Oudheidkundige Kring Rheden Rozendaal, De Steeg.

Het bestuur behoudt zich het recht voor bij onvoldoende deelname de excursie te annuleren. Er hebben zich overigens al verschillende leden opgegeven voor deze zomerexcursie op **28 augustus**, er is een beperkt aantal plaatsen, dus pas op: vol is vol.

Uitnodiging aan de Kring voor herdenking Daum

De Werkgroep Indisch-Nederlandse Letterkunde te Leiden wil op **14 september 1998** de **honderdste sterfdag van P.A. Daum** herdenken in Dieren, waar hij begraven ligt op de Algemene Begraafplaats aan de Harderwijkerweg. Voor deze herdenking worden de leden van de Kring ook uitgenodigd. Het programma begint en eindigt in Theothorne. Daar wordt o.a. een lezing gehouden door de heer W.J. Meijerink, over de badinrichting Bethesda in Laag Soeren, waar Daum is verpleegd en gestorven. Verder zal er o.a. een herdenking zijn bij zijn graf waar dr.P.van Zonneveld en dr.G. Termorshuizen van de werkgroep Indische Letteren zullen spreken. Het wordt al met al een middagvullend programma dat rond half twee zal beginnen.
Omdat wij graag van te voren weten hoeveel leden meedoen, zouden wij u willen vragen u telefonisch op te geven bij de secretaris, telefoon 026 3613944 u krijgt dan het volledige programma zodra het bekend is.

Fietsexcursie

Verder hebben wij nog een extra fietsexcursie voor de sportieve leden in petto. Deze zal plaatsvinden op **19 september 1998**. Onder het motto **"Tussen Spanje en Oranje"**, 350 jaar Vrede van Munster. In dit kader wordt door de Kring een Fietstocht verzorgd. Deze vertrekt vanaf de parkeerplaats "Gouden Handen" in 's-Heerenberg, gaat langs historische plaatsen die te maken hebben met de tachtigjarige oorlog en eindigt bij de vesting Schenkenschans in Duitsland. De terugtocht gaat via een andere aantrekkelijke route.

De afstand van de fietstocht is 35 - 40 kilometer.
De deelnemers krijgen nog nadere informatie over de inhoud van de dag.

De kosten zullen f 12,50 per persoon bedragen (inclusief consumpties). Lunchpakket meenemen. Fietsenhuur is mogelijk, maar moet van te voren gemeld worden. Minimaal aantal deelnemers stellen wij op tien personen.
Aanmelding door overmaking van f 12,50 op gironummer 1164291 t.n.v. de penningmeester van de Oudheidkundige Kring Rheden Rozendaal, De Steeg, uiterlijk voor 1 september 1998. Inlichtingen bij de heer De Bruijn tel. 026-3640330.

Noteert u vast de volgende **lezing** in uw agenda: op
dinsdag 6 oktober houdt de heer G.Maassen in Rozendaal een lezing over Prins Hendrik (1876-1934), echtgenoot van Koningin Wilhelmina, die een eeuw geleden op de troon kwam.

Namens het bestuur
P.J. den Boer-Pinxter, secretaris

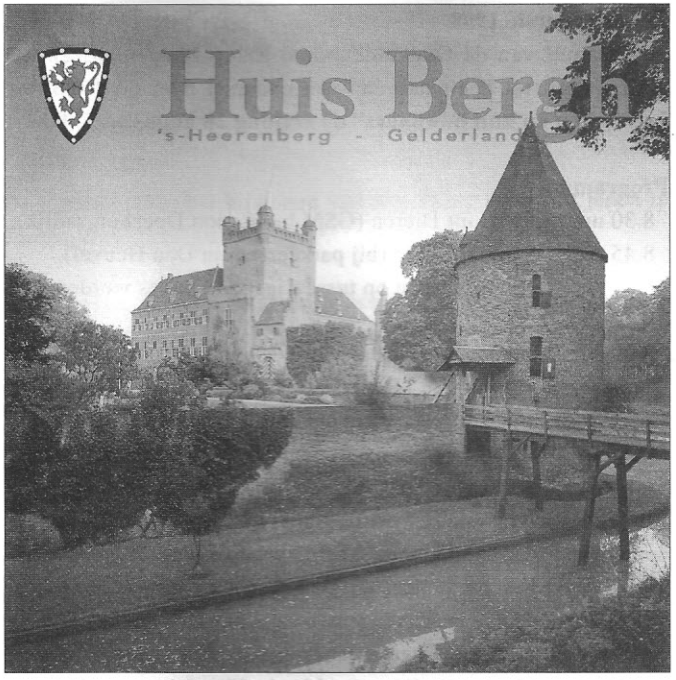

werkGROEPEN

Sinds enkele jaren is een aantal werkgroepen van de Oudheidkundige Kring actief.

Werkgroep Ondersteuning Historische Activiteiten
Deze groep is omgedoopt tot **Werkgroep Industrieel Erfgoed** en heeft momenteel twee actieve leden, de heren Frans Nas en Harrie Wegman. Zij doen onderzoek naar de leerlooierijen in de gemeente Rheden, met name in de dorpen Velp en Dieren. De werkgroep concentreert zich op een zestal locaties in de gemeente, waar in de vorige eeuw leerlooierijen waren gevestigd. Het archief van de gemeente Rheden levert veel gegevens op. Zij zijn vol lof over de medewerking die zij daar krijgen. Daarnaast wordt gezocht in het Rijksarchief van Gelderland, er wordt literatuurstudie verricht en tenslotte is het mogelijk gebleken gegevens te verzamelen via oral history. De werkgroepen besteden ongeveer één dag per veertien dagen aan het onderzoek, te weten een halve dag archiefonderzoek en een halve dag verwerking van de gegevens. Er is intussen veel ruw materiaal aanwezig waaruit een eerste schets voor publicatie is gemaakt. Echter, op dit moment zijn er nog teveel hiaten in het materiaal om tot een publicatie te kunnen besluiten.

Er wordt gezocht naar:
* productiewijzen van bedrijven die rond 1900 zijn gesloten,
* de oorzaak van de bedrijfssluitingen,
* het eventueel bestaan van eenmans leerlooierijen in de gemeente Rheden,
* een aantal kadastrale gegevens.

Wanneer deze zoektocht is voltooid zal vanuit het geselecteerde materiaal worden bezien op welke wijze het best kan worden gepubliceerd.

Werkgroep Cultuur

Deze groep heeft belangrijke monumenten en plaatsen in de gemeente geïnventariseerd. Er zullen, in samenwerking met de VVV, bordjes worden geplaatst, die in het kort iets over het monument en/of zijn bewoner(s) vertellen. Het ziet er naar uit dat dit op korte termijn zal gebeuren.

Archeologische Werkgroep

Deze werkgroep is het afgelopen jaar niet erg actief geweest. De heer Slagter heeft een artikel geschreven over een neolithische bijl, die gevonden is in het Nationaal Park Veluwezoom.

Helaas is er geen enkele reactie op dit artikel gekomen en dat vindt de heer Slagter toch wel erg jammer. Hij wijdt dit aan te geringe belangstelling onder onze leden. Hij heeft het momenteel erg druk met zijn werkzaamheden, maar over een aantal jaren zal hij zich graag inzetten voor de archeologische werkgroep.

Het archief van de heer Wissink moet nog in het bezit komen van de werkgroep. Zoals mede uit dit verslag blijkt bestaat er bij deze werkgroep grote behoefte aan leden die haar doelstelling kunnen uitdragen en die het onderzoek kunnen uitvoeren, als dit zich in onze gemeenten aandient.

Foto Werkgroep

Deze werkgroep maakt foto's van plaatsen en panden, die dreigen te verdwijnen. Het afgelopen jaar zijn ten behoeve van ons archief foto's gemaakt van de verdwenen houten huizen op de Punt te Dieren. Er werd een foto gemaakt van de neolithische bijl, die geplaatst is bij het artikel van de heer G. Slagter in Ambt en Heerlijkheid 117 (blz.20). We zullen alert zijn bij veranderingen van panden of bij het slopen ervan, zodat bijtijds foto's kunnen worden gemaakt (b.v. Avondzon, AMRO-bank in de Velpse Hoofdstraat.)

Ad Hoc Werkgroep

Deze groep verricht hand- en spandiensten waar dit nodig is. Deze werkgroep heeft een erg rustig jaar achter de rug. Waarschijnlijk zullen we in de toekomst nog een beroep doen op de leden van deze werkgroep (b.v. deelname markt Koninginnedag).

PR Werkgroep

Het ligt in het voornemen een werkgroep PR te starten om nieuwe leden te werven en de Kring bij bijzondere bijeenkomsten en op markten en dergelijke te vertegenwoordigen. Het zou daarbij aardig zijn, wat meer jongeren voor ons werk te interesseren.

In het afgelopen jaar is er reeds een aantal PR-acties geweest. Zo is het extra nummer van Ambt en Heerlijkheid, over de vroegere badinrichting Bethesda te Laag Soeren, geschreven door de heer F. van Heusden, aan alle bewoners van dat dorp toegezonden.

Bij het 25-jarig bestaan van de Dorpsschool in Rozendaal is een groot aantal exemplaren van de editie van Ambt en Heerlijkheid, waarin een artikel over deze school was opgenomen, uitgedeeld aan de betreffende leerlingen. Wij hopen daarmee nieuwe, in het bijzonder jongere leden te werven.

De verschillende werkgroepen zullen ten zeerste gediend zijn met **nieuwe leden**. Heeft u interesse, geeft u dan op bij de bestuursleden:
mevrouw Seleski-Bolten te Dieren tel. 0313-414861 of
mevrouw H. van Dijk-Abbink te Rozendaal tel. 026-3635857.

WANDELEN OP ROZENDAAL LANGS SPOREN UIT HET VERLEDEN XIV

J. Baltjes

Kapellenberg

Toen deze regels werden geschreven, gromden op de Kapellenberg de graafmachines. Het door de natuur gevormde, maar door mensenhanden al vele malen aangetaste gebied werd volledig op de schop genomen om vorm en maat te geven aan een aantrekkelijke woonwijk. Het terrein rondom de Kapellenberg maakt een karakteristiek deel uit van de Zuidelijke Veluwestuwwal en vormt één geheel met dat van de Paasberg. Het grondpatroon voor de huidige vorm werd gelegd in wat wij in populaire termen het derde ijstijdperk plegen te noemen. Het uit het noorden en noord-oosten oprukkende landijs gleed naar onze omgeving. Het koos daarbij een laagte die globaal overeen komt met het huidige IJsseldal. Een gedeelte van het ijs drong door tot het huidige Rijndal, waartoe dan wel de gehele Betuwe moet worden gerekend. Daardoor werden de door de zuidelijke en soms ook door de oostelijke rivieren afgezette zanden van hun plaats gedrukt en vooruit en zijwaarts geschoven en tot grote hoogte - de stuwwallen - opgestuwd.

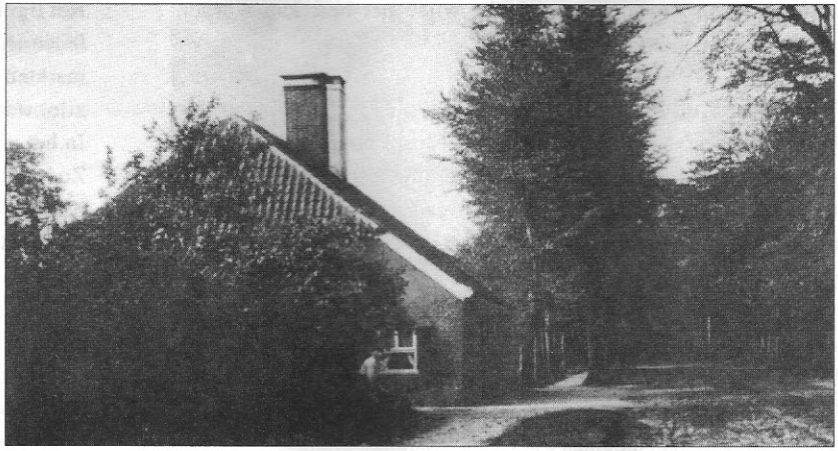

Deze woning stond bijna aan het einde, ten zuiden van de huidige Kerklaan

Deze ruwe vorm werd "afgewerkt" in het z.g. vierde ijstijdperk, toen het landijs onze omgeving niet bereikte. Het was echter wel zo koud, dat de in de vorm van sneeuw gevallen neerslag bleef liggen, en zich als ijs en bevroren sneeuw ophoopte. In tussentijdse perioden, wanneer het iets milder werd, moesten grote hoeveelheden smeltwater worden afgevoerd. Aldus ontstonden - vaak brede en diepe - dalen, die wij thans nog kennen als droge dalen. Enkele daarvan hebben in het benedeneinde nog een open afvoer: een beek. Voorbeelden daarvan zijn o.a. de Rozendaalse en de Beekhuizense beek.

In vergelijking met dit hele gebeuren was het werk van de graafmachines, die hier de basis van een woonwijk moesten leggen, maar kinderspel. Maar ook eerder al - en in het raam van de historische ouderdom van dit gebied nog maar kort geleden - heeft de omgeving kennis gemaakt met groot-grondverzet. In de jaren '60 van de twintigste eeuw werd hier namelijk een doorgraving gemaakt ten behoeve van de aanleg van de A12. Het vrijkomende zand werd gebruikt voor de ophoging van het tracé van die weg door het Arnhemse- en Velperbroek.

Ongeveer in die tijd werd ook een terreingedeelte ten zuiden van de Arnhemse Allee afgegraven voor de zandwinning.

Bij iedere ontgraving kon heel duidelijk de aanwezigheid van grote pakketten wit zand in de ondergrond - als het ware ingepakt in

voorkomens van bruin zand - worden waargenomen. Het bruine zand is afkomstig van sedimentatie in water, dat was aangevoerd door zuidelijke rivieren, zoals Rijn en Maas, in tijden vóór de beïnvloeding door de ijswerking. Het witte zand is afkomstig van de Duitse rivieren waarvan de afvoer naar het noorden was gestremd door het ijs, toen dat ons land nog niet had bereikt. Normaal gesproken zouden deze soorten zich laagsgewijs van elkaar moeten onderscheiden. Dat zij gewoon in grote pakketten naast en door elkaar voor komen is een gevolg van na de sedimentatie opgetreden stuwing door het oprukkende ijs. Het confronteert ons met de enorme krachten, welke van de ijswerking zijn uitgegaan.

De grote pakketten wit zand, ingebed in het bruine, komen aan de zuidelijke Veluwerand veel voor. De betonfabriek "De Meteoor" in Rheden dankt er zijn ontstaan aan. Dit bedrijf werd oorspronkelijk opgericht voor het maken van een speciale soort tegels die dit zand als grondstof nodig had.

Op zoek naar namen

Wie zich op de één of andere wijze voor een gebied interesseert zoekt ook naar daar in zwang zijnde of vroeger gehanteerde terrein- of veldnamen. Bij Kerkkamp (blz. 462) lezen we:

> *"Een brief van 28 November 1549 bevat een getuigenis van Floris Vos en Egbert Leermolen, burgemeester van Rozendaal, dat, toen ze eenige jaren geleden (dat moet in 1536 zijn geweest (J.B.)) samen zaten te drinken in het "Leyenhuys" (nu "de Hut"), de heer van Roosendael, hertog Karel, en Palick van Scherpenzeel, drost van de Veluwe, voorbij kwamen. Op verlangen van laatst-genoemde heeft Leermolen de grenzen aangewezen: de weg langs "Leermolen eeckmolen" tot aan de "Bonte weteringe" vormde de grens tussen Velp en Rozendaal."*

Klaarblijkelijk lag die weg niet geheel op de plaats, waar later het zuidelijk deel van de bijna 30 kilometer lange Ringallee van de Heerlijkheid liep. Die conclusie halen we uit het verslag van een grensvisitatie van 1694, die plaats vond op verzoek van de heer van Rosendael.

Boerderij-uitspanning
"De Geitenkamp"
op de toenmalige grens
tussen Arnhem en Rozendaal
Foto: archief Oudheidkundige Kring

Ook dat verslag wordt door Kerkkamp aangehaald (blz 463).

"Op den bepaalden dag reden de Heeren Rekenmeesteren Gent van Winssen ende Heeckeren van Barlham nevens de secretaris Cock omstreeks negen uur de Velperpoort uit, den weg naar Rosendaal op. Aan het einde van een boschje, "genaemt de Geytenkamp in een dal genaemt Duyveltjensdal, bij het beekje de Bonte weetering" vonden ze de den Heer van Rosendael, in gezelschap van den Heer Coenraad van Wynbergen, ambtsjonker van Rheden en de Arnhemsche burgemeesters Herberts, Menthen en Baer met den Secretaris Otters.

Op dit punt was in 1684 een hooge paal opgericht met de wapenen van Arnhem en Rosendaal. Men ging verder de scheiding na, waarbij de bestaande kaarten werden geraadpleegd."

..... "De Heer van Rosendael wees een ouden wal aan, eertijds door burgemeester Arnold van Dans (tevens heer van Presikhaaf (J.B.)) opgeworpen, maar later door die van Velp in tegenwoordigheid van Paul van Arnhem, hem zelf ..... en Derck van Doreweert, schout van Rosendaal, in welks jurisdictie het lag, geslecht."

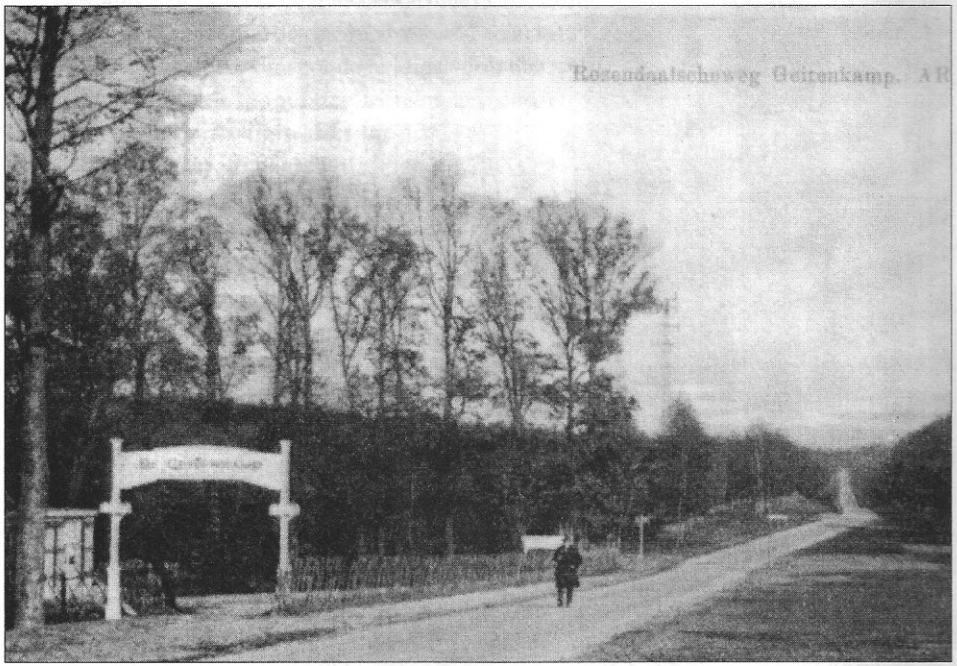

De Arnhemse Allee, gezien in noordelijke richting, vanaf de uitspanning "De Geitenkamp" (nog juist zichtbaar).
De bocht naar rechts, bijna halverwege geeft de plaats aan, waar de vroegere Arnhemse weg werd aangesloten op de later aangelegde Arnhemse Allee.
Foto: Gids voor Vreemdelingen 1880-1881

"Op voorstel van den Heer van Rosendael werd de grens gewijzigd: de Danskamp en een strook grond kwam onder de jurisdictie van Veluwenzoom, een strook tussen de nieuw bepote ringallee en Leermolensenk onder Rosendaal. De buitenste rij bomen aan de Velpsche zijde werd de grens. Niemand had tegen deze verlegging eenig bezwaar: de strook, die onder Rosendaal zou komen, was minder groot en behoorde geheel aan de Heer van deze Heerlijkheid. De grens liep bijna recht tot het land van Joachim Fredrix "daar de wegh van Jeruzalem na het velt opschiet", waar een paal geplaatst werd.
Na gedanen arbeid togen de heeren naar den huize Rosendael en gebruikten er gezamen-lijk het middagmaal."

De omschrijving laat de indruk na, dat de grenswijziging nodig was om de bestaande en vermoedelijk bochtige grenslijn recht te trekken vanwege de bepoting met bomen. We komen meer situaties als deze tegen, dat een weg wordt recht getrokken wanneer deze met bomen wordt beplant.
Nog éénmaal is de in 1694 opnieuw vastgestelde grenslijn gewijzigd.

Dat was in 1953. De A12 was er nog niet, maar het ontwerp ervoor lag al vanaf voor de oorlog klaar. Tijdens de bezetting is er nog aan gewerkt hetgeen, indachtig de door ons volk zo vurig gewenste snelle terugtocht van de bezetters, die weg de naam "Het Hazenpad" heeft verleend. Om die weg door zo weinig mogelijk gemeenten te laten lopen werd de grenslijn tussen Arnhem enerzijds en Rheden en Rozendaal anderzijds naar de oostkant van de ontworpen weg verlegd.

Meer namen

We beginnen nu toch een aardig beeld te krijgen hoe het ensemble Paasberg/Kapellenberg er ooit heeft uitgezien. Eén heel belangrijke weg is nog ongenoemd gebleven en dat is de vroegere verbindingsweg tussen Rozendaal en Arnhem. Voordat Johan van Arnhem, heer van Rosendael de Arnhemse Allee liet aanleggen liep het verkeer tussen Rozendaal en Arnhem immers al over de Kapellenberg, langs wat nu de Kerklaan is, om dan in een tamelijk rechte lijn naar de Bonte Wetering (wat ligging betreft niet te verwarren met de huidige straatnaam in Arnhem) te bereiken die, zoals we boven reeds zagen, de grens vormde tussen Rozendaals en Arnhems gebied. Het was een beekje dat een deel van het water van de hoogten van de Geitenkamp afvoerde naar de huidige waterpartijen van Angerenstein en het ontsprong op de plaats van de huidige Larixhof. Daar was de aansluiting op de tegenwoordige Rozendaalseweg in Arnhem. Het bochtige karakter van deze weg verraadt zijn ontstaan als landweg door een vrijwel ongecultiveerde omgeving. Zijn eindpunt lag aan de Velperpoort, uiteraard niet de huidige Velperpoort, maar de echte poort, nabij het huidige Velperplein, die over de gracht toegang tot de stad bood. Langs die weg bereisden de heren van Rosendael het bestuurscentrum Arnhem, waar verschillende van hen belangrijke openbare ambten bekleedden.

Tijdsbeeld

Om ons een wat uitvoeriger beeld te vormen hoe het gebied rondom de Kapellenberg er ooit heeft uit gezien, grijpen we naar de Kadastrale Atlas van Rozendaal van 1832. Daarop vinden we nog niet de boerderij - het tegenwoordige landhuis "De Del" - maar wel het huis dat aan het einde van de huidige Kerklaan, bijna tegenover de bult, stond en dat moest wijken voor de aanleg van de Rozendaalse woonwijk "De Del".

Ten zuiden en ten westen van dat huis lag in totaal 6 ha bouwland, waaronder de "Lange Akkers". De meest noord-westelijke hoek, deels ten noorden van de Arnhemse Allee, heette toen en nu nog "De Nieuwe Uitleg". Dat deel bestond in 1832 nog geheel uit heide en vertegenwoordigde ongetwijfeld de meest oorspronkelijke toestand. Bij de interpretatie moet men overigens niet al te sterk op het jaartal letten. Immers de opmetingen voor de in 1832 uitgegeven kaart vonden reeds in 1818 plaats.

Het was de tijd van na de Franse overheersing, toen de ontwikkelingen in een stroomversnelling raakten. Met betrekking tot bijvoorbeeld de bosaanleg was die ontwikkeling al eerder begonnen. In deze streken nam de heer van Rosendael daartoe het voortouw, toen hij in 1765 met de bebossing van woeste (heide)gronden in de Imbosch begon. Het is dus mogelijk, dat de situatie die voor 1832 vermeld staat, toen reeds op een enkel punt was achterhaald.

Dat die ontwikkeling doorging blijkt uit een brief van 24 oktober 1835 van Mr D.G. van Hasselt, eigenaar van het landgoed Daalhuizen, aan de heer van Rosendael. Van Hasselt beklaagt zich in die brief er over dat "door gestadige aanpotinge en steeds voortgaande ommaking van gronden in de Heerlijkheid Rosendaal mijn regt van schaapsdrift aldaar, zeer wordt benadeeld". Hij verzocht deze in cultuur brenging niet verder voort te zetten, maar hij was wel bereid van zijn recht afstand te doen tegen een billijke vergoeding in bouwland in de nabijheid van Daalhuizen.

Bovenstaande ontwikkelingen wettigen de conclusie dat hier toen beslist geen desolaat gebied heeft gelegen. Dat blijkt ook wel uit de omstandigheid dat aan de Arnhemseweg in het grensgebied tussen Rozendaal en Arnhem nog lange tijd de boerderij-uitspanning "De Geitenkamp" heeft bestaan. Het huis stond op Arnhems, de schaapskooi op Rozendaals gebied. Het geitenweitje ontleende zijn vruchtbaarheid aan het water van de Bonte Wetering. Men steunde vooral op klandizie uit Velp.

We noemden ook reeds de Schaapsdrift, een weg die in relatieve zin aan het lokale vertier zal hebben bijgedragen. Ook is er sprake van een weg die Strijkweg heette. Die zou van westelijk Daalhuizen dit gebied zijn ingelopen. dus in een richting haaks op de Arnhemse Allee. Waarschijnlijk zijn dat twee namen voor één en dezelfde weg. Een onderdeel daarvan is de weg, die van halverwege de Arnhemse Allee, vanuit het noorden komend, in zuidelijke richting het gebied in loopt. In onze herinnering kennen we nog de voortzetting daarvan, die naar het gedeelte van de Ringallee voerde dat later helaas werd omgedoopt tot Mr Van Hasseltlaan en De Del. Die voortzetting liep om het terrein, waarop de woonwijk "De Del" werd aangelegd, maar daarmee ook ten ondergang was gedoemd.

In globale zin vormt het geprojecteerde wandelpad de survival, of eventueel de rentree, van de vroegere Strijkweg.

Danskamp en Dansallee

Toen wij de grenswijziging tussen Rozendaal en Veluwenzoom in 1694 ter sprake brachten kwamen wij Arnold van Dans tegen, heer van Presikhaaf en burgemeester van Arnhem. Hij bezat een stuk land in de nabijheid van de Rozendaalse grens en hij schijnt moeilijkheden te hebben gehad om een door hem opgeworpen wal, want die werd later door zijn buren geslecht. De heer Van Dans liet ons twee namen na, namelijk De Danskamp, een stuk land, dat bij de grenswijziging van 1694 buiten Rozendaals territoir kwam te vallen, en de Dansallee.

Het terrein rondom de Kapellenberg van zijn tooi ontdaan. Voorbereiding van de woonwijk Foto van de auteur

Een deel van die Allee splitste zich in zuidelijke richting af van de oude Arnhemseweg, ongeveer op het kruispunt van deze weg met de schaapsdrift alias Strijkweg. Behoudens een eventueel kleine verschuiving vinden we de Dansallee voor een deel terug lang de noordzijde van de nu overblijvende sportvelden. Hij heeft een voortzetting gehad in de gronden die ten behoeve van de aanleg van de A12 zijn vergraven.

Vergezichten

Wij hebben de indruk, dat sprekend over de Kapellenberg in het bijzonder dat karakteristieke hoge bergje aan het einde van de Kerklaan wordt bedoeld. Dat kopje is ongetwijfeld een product van menselijk denken en handelen. Men heeft altijd veel genoegen gevonden in vergezichten. Door zijn vele hoogten bood onze omgeving - vooral toen de bosaanleg nog niet zover gevorderd was - daartoe uitstekende mogelijkheden. Om het genot te accentueren heeft men verschillende hoge punten nog verder verhoogd. We kennen in Rozendaal, behalve de bult op de Kapellenberg nog twee zulke verhogingen en wel de Koningsberg en de Emmapyramide. Eerstgenoemde werd tegen het einde van de 17de eeuw door Johan van Arnhem aangelegd op de Kattenberg, om daarmee zijn aanhankelijkheid aan Stadhouder-Koning Willem III te onderstrepen.

De Emmapyramide werd op initiatief van de Geërfden van Velp in het laatst van de negentiende eeuw opgeworpen als object ter bestrijding van de werkloosheid. Bij alle drie zien we dat de oorspronkelijke bedoelingen van een ongestoord uitzicht tekort worden gedaan door het in de hele omgeving opschietende geboomte.

Om de bestijging van die heuvels te vergemakkeijken werd een pad rondom en steeds kurketrekkervormig omhoog gaand aangelegd. Alleen bij de Emmapyramide is deze nu nog aanwezig. Bij zowel de Emmapyramide als de Koningsberg zijn nog altijd de plaatsen terug te vinden waar (een deel van) het zand voor de ophoping werd weggegraven. Voor de Kapellenberg durven we dit niet met zekerheid te stellen, want de sporen, die daarop zouden kunnen wijzen, kunnen ook best een andere oorsprong hebben.

Oranjefeesten

In Rozendaal heeft men altijd uitbundig Oranjefeest kunnen vieren. Dat blijkt ook uit een door J.C. Bierens de Haan aangehaald verslag in de 's Gravenhaagsche Courant van 20 augustus 1766. Daarin staat het

> *"Verhael van de pragtige festiviteyten op Rosendael voorgevallen wanneer Syn Doorluchtige Hoogheyd, den Heere Prince Erf. Stadhouder dat heerlijke Lusthuys op den 14 deezer met Hoogstdeszelfs tegenwoordigheyd vereerde".*

Toen hij

> *"de terugreijze naar Arnhem aennam: alstoen zag men de geheele weg van Rosendael tot aen laatstgenoemde stad aen weerskanten met pekkranssen geïllumineerd, terwyl boven op den zogenaemde Capellenberg een zeer hooge pyramide van pektonnen, in volle vlam, een ontzaggelijk ligt van zich gaf."*

Vijftien jaar later, op 11 april 1781 doet Willen Arend Torck van Rosendael aan zijn moeder, Eusebia Jacoba de Rede van Heeckeren, te 's-Gravenhage, in een brief verslag van verschillende nieuwe aanplantingen op Rosendael. Daarin roemde hij het bekoorlijke effect van de boven op de Kapellenberg geplante linden en sparren.

Een kleine 100 jaar later is er weer geplant op de Kapellenberg. Een nota van 23 juni van 1876 gewaagt van 1000 bloeiende haagdoorns bestemd voor dit gebied.

Uit die tussentijd is er nog een andere aantekening uit deze omgeving, nu echter niet in een brief of een afrekening, maar op een boombast. Toen wij, juist na het midden van deze (de twintigste) eeuw hier kwamen wonen stond het deel van de stam met deze boodschap nog recht overeind, weliswaar reeds afgestorven en door vergroeiing onleesbaar, maar met behulp van de vriendelijke autochtone bevolking van Rozendaal werd het ons spoedig duidelijk dat het een aantekening in het Frans betrof: 29 Août 1812 Gervais Médoc. Nasporingen, die

daartoe toen reeds waren gedaan hadden Gervais Armond: Commis à pied en Médoc Laurant: Préposé surveillant, kommiezen der belastingen, aan de vergetelheid ontrukt, met het daaraan verbonden vermoeden dat zij zich daar ophielden om smokkelaars te betrappen.

Met al deze informatie zijn wij nog niet in staat onze lezers te informeren wanneer en op welke wijze deze heuvel is ontstaan. Van bosbouwkundige zijde vernamen wij dat, toen de bewuste beuk in 1812 - op vanuit menselijk oogpunt wat pijnlijke wijze - drager werd van historische informatie, hij best 150 jaar oud kan zijn geweest. En nogmaals 150 jaar later vervulde hij nog steeds - zij het gebrekkig - zijn informatieve functie. Plaatsen wij dit in Rozendaals historische perspectief, dan zou het best kunnen zijn, dat de boom nog door (toedoen van) Johan van Arnhem is geplant. Omdat hij op de helling stond, moet de heuvel dus bij de aanplant van de boom reeds hebben bestaan.
Toegegeven, veel zekerheden biedt dit beeld niet en laten wij hopen dat, nu de heuvel toch een beetje meer in het midden van het dorp terecht is gekomen, er spoedig een duidelijker beeld zal ontstaan.

Literatuur:

H. Kerkkamp Historie van Velp en Rozendaal; Arnhem 1965.
De eigendom van de aloude markegronden binnen de limieten van den Rosendael, Velpsche Courant 13 augustus 1976.

Bierens de Haan
J.C. Rosendael, Groen Hemeltjen op Aerd, Zutphen 1994

Badinrichting Bethesda te Laag Soeren voorgedragen voor de Rijksmonumentenlijst

Het verzoek van het bestuur van de Oudheidkundige Kring Rheden/ Rozendaal om de badinrichting Bethesda de bescherming te geven van Rijksmonument heeft succes gehad.
De Raad van de gemeente Rheden heeft in haar vergadering van april het besluit genomen om de badinrichting bij de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen voor te dragen om het te plaatsen op de lijst van Rijksmonumenten.
De beslissing van de Raad was unaniem.

Het speciale nummer van Ambt en Heerlijkheid nr. 118 van het vorige jaar, dat geheel gewijd was aan de badinrichting, heeft mogelijk bijgedragen aan het besluit van de Raad, dat een stap voorwaarts is in de richting van het behoud van dit bijzondere complex.

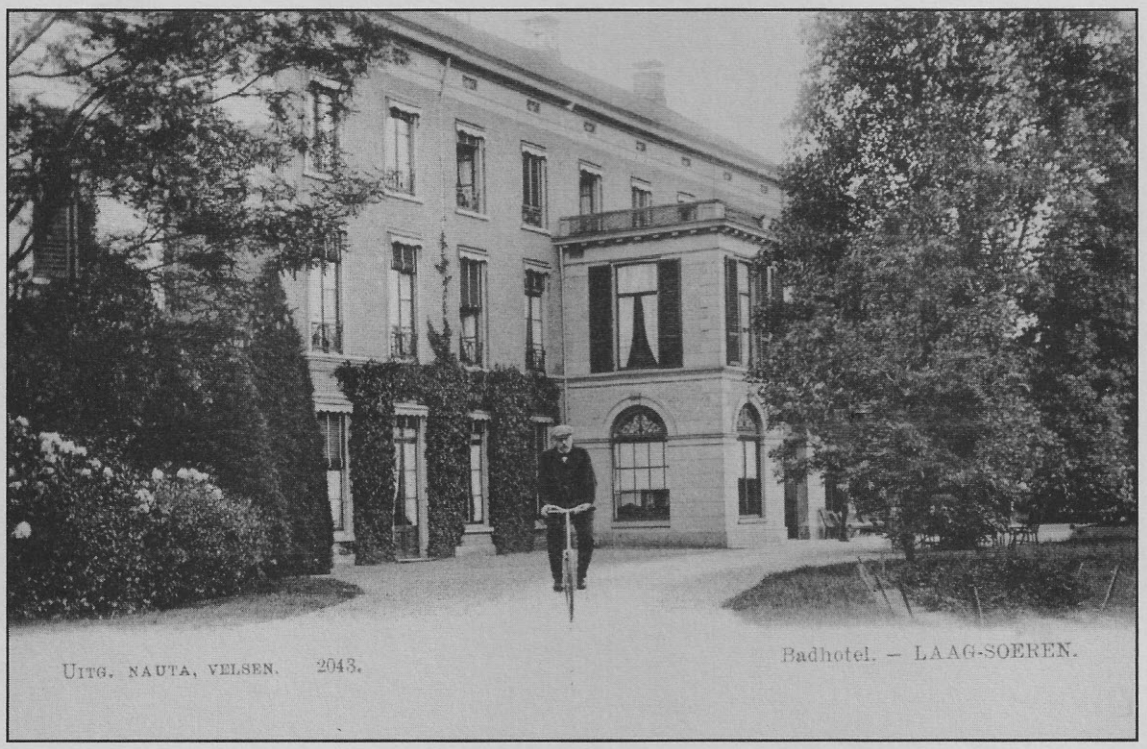

Geneeskundige badinrichting "Bethesda" te Laag Soeren.
Hier werd de heer P.A. Daum (zie blz. 12) eind augustus 1898 opgenomen
Foto: Verzameling F. van Heusden